“*Masum ve Bigünâh Mahdumum…*”

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA ERMENİ KADINLARIN YAZDIKLARI ARZUHALLER

Zeynep Kutluata

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kadınları arz, talep, dilek ve şikâyetlerini iletmek üzere Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Harbiye Nezareti gibi çeşitli devlet kurumlarına hitaben arzuhaller yazarlar. Kadınların yazdıkları bu arzuhaller, farklı pozisyonlar ve kimlikler üzerinden dile getirilen sıkıntıları, kaygıları, istekleri ve şikâyetleri yansıtır. Ermeni kadınların yazdıkları arzuhaller aynı dönemde yazılan diğer Osmanlı kadınlarının yazdıkları arzuhallerden belirgin bir biçimde ayrışır: Ermeni kadınlar, arzuhaller aracılığıyla, tutuklanan, evlerinden uzaklaştırılan, sürülen aile fertlerinin peşine düşerler; onları bulmak ve eve dönmelerini sağlamak için devlet kurumlarına taleplerde bulunurlar. Arzuhaller, Ermeni kadınların, savaş ve soykırım koşullarında, çoğu erkek olan yakınlarını kurtarma çabalarının bürokratik düzeyde görünür hâli olarak tarif edilebilir. Bu makalede, Ermeni kadınların 1915-1918 yılları arasında çeşitli devlet kurumlarına hitaben yazdıkları arzuhaller vatandaşlık pratiği bağlamında incelenecek; kadınların kaygılarının, dertlerinin, kızgınlıklarının ve yakınlarını kurtarabilme umudunun bürokratik dile ve bir hak arama pratiğine nasıl çevrildiği ele alınmaya çalışılacaktır.[1]

Giriş

Osmanlı arşivlerinde arzuhallerin geniş bir yer tutmasından da anlaşılacağı üzere, arzuhal yazma pratiği Osmanlı toplumunun hemen her kesimi arasında yaygındır. Sultan da dahil olmak üzere, hiyerarşinin farklı basamaklarındaki kişilere ve devlet kurumlarına farklı temalarda arzuhaller yazılmıştır. Osmanlı Devleti’nin arzuhal pratiğini önemsediği, devlet ve tebaa/vatandaşlar arasındaki önemli bir mekanizma olarak değerlendirdiği söylenebilir. Farklı kesimlerden kadınlar da talep ve ricalarını iletmek üzere Osmanlı Devleti’ne arzuhaller yazmışlardır.[2] Tarih çalışmalarında kadınların ‘sesine’ ulaşmanın zorluğu dikkate alındığında, arzuhallerin tarihsel kaynak olarak özel bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Farklı kesimlerden kadınların hem bireysel hikâyelerine hem de toplumsal olay ve süreçlerdeki pozisyonları hakkında bilgiye arzuhaller aracılığıyla ulaşmak mümkün olabilir. Ancak, burada dikkat çekilmesi gereken nokta, arzuhal pratiği içinde kadınların hikâyesine, sesine tercüman olan arzuhalcilerin varlığıdır. Arzuhalciler, kadınların dile getirmek istedikleri talep, şikâyet ya da ricalarını hem biçimsel olarak hem de içerik açısından devlet/bürokrasi diline çevirirler. Yine de, arzuhalcilerin

Telif ©2015 ISSN 1307-0932

aracılığına rağmen, arzuhaller Osmanlı kadınlarının hikâyelerine ve konumlanışına dair ciddi veri sunarlar; aracı üzerinden de olsa kadınların seslerine ulaşılmasına olanak sağlarlar. Savaş ve soykırım koşullarında Ermeni kadınların deneyimlerine ve 'seslerine' ilişkin kaynakların sınırlı olduğu dikkate alındığında, arzuhallerin özel bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışma çerçevesinde Ermeniler tarafından yazılmış olan yaklaşık yetmiş arzuhale ulaşılmıştır. Bahsi geçen arzuhallerin yaklaşık elli beş tanesi kadınlar, geri kalanı ise erkekler tarafından yazılmıştır.[3] Kadınlar, yazdıkları arzuhallerin çoğunda (yaklaşık kırk beş) kendilerini 'anne/valide' olarak, geri kalanında eş/zevce, kız kardeş/hemşire, arkadaş ya da diğer akrabalık bağlarıyla tanıtmaktadırlar. Bu resmin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kadınlarının yazdıkları arzuhallerin büyük bir çoğunluğu için geçerli olduğunu, kadınların yazdıkları arzuhaller arasında annelerin yazdıklarının sayıca fazla olduğu söylenebilir: Kadınlar, devletle ilişkiye geçtiklerinde, devletten bir talepte bulunduklarında, annelik kimliklerini ön plana çıkartırlar. Makalenin geri kalanında Ermeni anneler üzerinden örneklendirilmeye çalışılacağı üzere, annelik kadınlara, özellikle haksızlığa uğradığını düşündükleri çocuklarıyla ilgili talep ve şikâyetlerini dile getirirken, hem hissettikleri acıyı aktarabildikleri hem de her koşulda çocuklarına sahip çıkma hakkını iddia edebildikleri bir pozisyon sağlamaktadır.

1915 sonrasında Ermeni kadınlar tarafından yazılan arzuhaller, bireysel hikâyelerdeki farklılıklar bağlamında birbirinden ayrışsa da, dile getirilen talep, metnin akışı ve arzuhali yazan kişinin kendini ve devleti konumlandırışı bağlamında ortaklaşır. Arzuhallerde öncelikli olarak vurgulanan nokta, tutuklanan, sürgüne gönderilen kişilerin suçsuzluğudur. Anneler, çocuklarının meslek sahibi, çevreleri tarafından ahlaklı kişiler olarak bilinen, ailelerinin geçimini sağlayan dürüst kişiler olduğunu vurgularlar. Çocuklarının masumiyetinin ardından vurgulanan konu geçim sıkıntısıdır. Sürülen bu kişiler ailelerinin geçimini sağlayan kişiler olduğu için, onların sürülmesiyle birlikte aileleri çok zor şartlarda hayatlarını devam ettirmek zorunda kalırlar. Arzuhal yazan anneler, bu iki tema üzerinden devletten yapılan hatayı düzeltmesini, çocuklarının eve dönmesine izin vermesini isterler.

Osmanlı arşivlerinde arzuhallerin bulunduğu dosyalarda arzuhallerle (kimi durumda yalnızca arzuhal özetlerinin) birlikte devlet kurumlarının dile getirilen konularla ilgili yazışmaları da yer alır. Bu yazışmaların bir kısmı konunun araştırılmasının talep edildiğini bildirirken, bir kısmı da yapılan araştırmanın sonucunu bildirir. Dolayısıyla arzuhaller ve bu arzuhallere verilen yanıtlara bakıldığında, bireysel hikâyelerin yanı sıra, devlet tarafından geliştirilen tepkileri gözlemlemenin, tehcir pratiğinin bürokratik prosedür üzerinden nasıl meşrulaştırıldığına dair sınırlı da olsa ipuçları yakalamanın mümkün olduğu söylenebilir.

1915 ve sonrasındaki dönemde Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermeniler toplu olarak sürgüne tabi tutulurlar. Ancak dönem dönem merkezden, belirli grupların sürgünden muaf tutulacağına dair kararlar iletilir. Bu gruplar arasında Ermeni asker aileleri, Protestan ve Katolik Ermeniler vardır. Ayrıca bölgesel olarak Edirne, İzmir ve İstanbul diğer illerden farklılaşır; buralarda nüfus toplu olarak değil, farklı kriterler altında sürgüne tabi tutulur.[4] Makalenin geri kalanında tartışılacağı üzere, Ermeni kadınların yazdıkları arzuhallerin bazılarında bu gibi istisnai durumlar gündem olmuştur.

Makalede ele alınacak olan arzuhallerin çoğu, İstanbullu Ermeni kadınlar tarafından 1915-1918 yılları arasında yazılan arzuhallerdir.[5] İstanbullu Ermeniler için sürecin, Ermeni aydınlarının şehirden sürüldüğü ve çoğunun öldürüldüğü 24 Nisan tutuklamaları ile başladığı söylenebilir. Siyasi tutuklamalar dışında kalan nüfus topluca sürgüne tabi tutulmamış, nüfusun içinden "taşralı ve bekâr" erkekler seçilerek İstanbul dışına sürülmüştür.[6] Yazdıkları arzuhallerde kadınlar (çoğunlukla anneler), İstanbul dışına sürülen yakınlarının evlerine geri dönmelerine izin verilmesini talep etmişlerdir. Ermeni anneler, Osmanlı Devleti'ni çocuklarının siyasi bir faaliyette bulunmadıklarına, yani 'masum' olduklarına, devlete bağlı olduklarına ikna etmeye çalışırlar. Çocuklarının "taşralı ve bekâr" olduğu gerekçesiyle sürüldüğünü düşünen anneler ise devleti, ailelerinin İstanbullu olduklarına ve çocuklarının bir hata sonucunda sürüldüklerine ikna etmeye çalışırlar. Bu aileler arasında Katolik olanlar, Katolik milletine mensup olduklarını da belirterek ortada bir hata olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Daha sınırlı sayıda olmakla birlikte, İstanbul dışında ikamet eden Ermeni kadınların yazdıkları arzuhallere de ulaşılmıştır. İstanbul dışında yaşayan Ermeni kadınlar, ağırlıklı olarak, doğrudan kendilerini de ilgilendiren konularda taleplerde bulunmak üzere arzuhaller yazmışlardır.

"*Masum ve bigünah olan mahdumum…*"

Miladi takvime göre 22 Aralık 1915 tarihli, Maryam imzalı arzuhal, hem akışı hem de içeriği itibariyle Ermeni kadınların yazdığı arzuhallerin tipik bir örneğidir. Maryam yazdığı arzuhalde, Konya'ya sürülen oğlu Mesrob Hanaryan'ın İstanbul'a geri dönmesine izin verilmesini talep eder. Mesrob Hanaryan'ın Dersaadet'te, Gedikpaşa'da bir dükkânı vardır, aktarlık yapmaktadır. Dükkânında "kemâl-i namus", "haysiyet" ve "istikametle" işini yapmakta, ailesinin geçimini sağlamaktadır. Ortada bir kanıt olmadığı hâlde, asılsız bir ihbar sonucunda "masum ve bigünâh olan" Mesrob İstanbul'dan sürülmüştür. Maryam, Mesrob'un sürülmesiyle birlikte kimsesiz ve çaresiz kaldığını, ailenin geçimini sağlayan tek kişiden de mahrum kaldıkları için yoksulluk ve sefaletle boğuştuklarını anlatır. Ailedeki bir diğer erkek Garabet oğlu Krikor ise Lüleburgaz amele taburunda yazıcı olarak askerliğini yapmaktadır. Maryam, bu nedenle Krikor'un karısı ve

çocuklarının bakımını da üstlenmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla maddi olarak çok zor durumdadır. Maryam, bu konuyla ilgili olarak daha önce de arzuhal yazdığını ancak yanıt alamadığını belirtir. Konya'da bulunan oğlunun İstanbul'a dönmesine izin verilmesini talep eder.[7] Bu arzuhal, İstanbul'daki Ermeni kadınların, geride kalan ailelerin genel bir resmini çizer. Geride kalanlar, hem kendi ayakları üzerinde kalmaya, yoksullukla baş etmeye hem de gidenleri geri getirmeye çabalamaktadırlar.

Maryam'ın yazdığı arzuhalde oğlunun neden sürüldüğüne dair net bir bilgi yoktur. Bir ihbardan bahsedilmektedir. Maryam oğlunun ahlaklı bir şekilde çalışan, ailesini geçindiren namuslu bir kişi olduğunu, masum olduğunu belirtir. Vurgu alan bir diğer konu ise aileyi geçindiren erkeğin evden uzaklaştırılmış olmasıdır. Aileyi geçindirebilecek diğer erkeğin de askerde olduğu bilgisi verildiğinde, aynı aileden bir kişi evinden sürülürken, diğerinin 'vatan hizmeti' yapmakta olduğu açığa çıkar. Ancak arzuhalde bu 'çelişki'den çok, devletin, evi geçindiren erkekleri alıkoyarak aileyi sefaletle baş başa bıraktığına dikkat çekilir. Devlet kadınları ve çocukları muhtaç bir pozisyonda bırakmıştır. Maryam aslında devlete hem adaletli hem de koruyucu olması gerektiğini hatırlatır.

12 Mayıs 1915 tarihli dosyada yer alan Ağavni Fenerciyan'ın, oğlu için yazdığı arzuhal, hem oğlunun masumiyetini ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını vurgulama biçimi ile hem de oğlunun evine dönmesini talep etme biçimi ile tipik arzuhal metinlerinden biridir. Oğlu evinden alınarak tutuklanmış, Ayaş'a gönderilmiştir; ancak ortada ceza almasını gerektirecek bir eylemi yoktur. Ağavni'ye göre oğlu tüm hayatını "kendi vatan-ı aslisi olan memalik-i Osmaniye'nin" huzuru ve saadeti için çalışarak geçirmiştir. Oğlunun tutuklanmasını ve sürülmesini gerektirecek bir faaliyetinin olduğu düşüncesinin dahi ana yüreğini acıyla doldurduğunu ifade eder. Oğlunun "saffet ve hamiyetine, fikir ve mesleğinin doğ ruluğuna" güveni tamdır. Arzuhalden anlaşıldığı üzere, annesine göre oğlu, Meşrutiyet öncesinde siyasetle ilgilenmiş ancak, Meşrutiyet'in getirdiği adalet ortamının ardından "pak-ı vatana avdetinden beri" siyasetle ilişkisini kesmiş ve tamamen ticaret hayatıyla ilgilenmeye başlamıştır. Arzuhalde belirtildiği üzere, bu süreç masumiyetinin de kanıtıdır. Ağavni Fenerciyan, arzuhalin sonunda oğlunun masumiyetine ve devletin merhamet ve adaletine güvenerek bu arzuhali yazmaya cesaret ettiğini belirtir. Gerekli soruşturmanın yürütülmesini ve oğlunun, ana kucağına ("aguş-u madirâneme") gönderilmesini "gözyaşlarıyla rica ve istirham" eder.[8]

Dikran Karayan'ın annesi de oğlu için yazdığı 1 Eylül 1918 tarihli dosyada yer alan arzuhalde, hakkaniyetli bir soruşturma ve yargılama süreci talep eder. Karayan ailesi Beyoğlu'nda yaşamaktadır; Katolik cemaatine mensupturlar. Dikran Karayan, annesine göre, muhtemelen bir

hata sonucunda "bedhahlarla" beraber İstanbul'dan sürülmüştür. Annesi, oğlunu gerçek bir Osmanlı olarak yetiştirdiğini, kendisini bu şekilde bildiğini, tanıdığını yazar. Oğlunun bir hata sonucunda sürülmüş olabileceği ihtimalinin araştırılmasını, eğer bu araştırma sonucunda "ihaneti" açığa çıkarsa, oğlunun vatan hainlerine uygulanacak en ağır cezaya çarptırılmasını, aksi takdirde ise çocuğunun iade edilmesini ister.[9]

"An'asl İstanbullu olan..."

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, yakınlarının neden tutuklandıklarına, sürüldüklerine dair net bilgilere sahip olmayan anneler, suçlanma sebebini bir kenara bırakarak, doğrudan çocuklarının masumiyetini vurgularlar. Ancak, çocuklarının "taşralı ve bekâr" kategorisi altında sürüldüğünü düşünenler, İstanbullu olduklarını kanıtlamak ve ortada bir hata olduğunu göstermek çabası içindedirler. Yine bazı arzuhallerde kadınlar ailelerinin Katolik cemaatine mensup olduklarını da belirtirler. Arzuhaller üzerinden yapılabilecek yorumlar sınırlık olmakla birlikte, Ermeni kadınlar, Katolik Ermeniler'in sürgünden muaf tutulacağına dair duyum almış ve bu nedenle, Katolik olduklarını özel olarak vurgulamak istemiş olabilirler.

Setrak Taşciyan'ın annesi, Ağustos 1917'de yazdığı arzuhal aracılığıyla Konya'ya sürülen oğlunun İstanbul'a geri dönmesine izin verilmesini talep eder.[10] Oğlu ile birlikte Beyoğlu'nda oturmaktadırlar. Setrak, mahalli polis karakolu tarafından bildirildiği üzere bekâr olduğu için Konya'ya gönderilmiştir ve halen orada bulunmaktadır. Annesi, Setrak'ın "an'asl İstanbullu" olduğunu, aile olarak "namuskârane" bir hâlde hayatlarını sürdürdüklerinin, geçimlerini sağladıklarının, güvenlik güçleri dahil, herkesçe bilindiğini anlatır. Buna rağmen Setrak İstanbul'dan sürülmüş, kendisiyle birlikte ailesi, annesi de mağdur olmuştur. Annesi, Setrak'ın -evli olmasa da- ailesinin tamamı İstanbul'da olduğu, kendisi de annesiyle beraber yaşadığı için bekâr sayılamayacağını vurgular. Devletin adaletine güvendiğini, oğlunun İstanbul'a geri gelmesine izin verilerek, hem kendisinin hem oğlunun perişanlığına son verilmesini ister.

Setrak Taşciyan'ın annesinin yazdığı arzuhal, devlet kurumlarının yanıtının da bulunabildiği sınırlı sayıdaki arzuhallerden biridir. Konuyla ilgili Emniyet-i Umumiye'nin Dahiliye Nezareti'ne verdiği raporda Setrak Taşciyan'ın hırsızlık, yankesicilik ve dolandırıcılık suçlarından dolayı Konya'ya sürüldüğü belirtilir.[11] Yani, bu rapora göre, Setrak'ın annesinin bildiği üzere oğlu bekâr ve taşralı Ermeni olduğu için değil, 'adi' suçlardan dolayı Konya'ya sürülmüştür. Setrak'ın annesinin oğlunun sürülme sebebi konusunda neden farklı bir bilgiye sahip olduğunu ya da Emniyet-i Umumiye'nin raporunun adil bir soruşturma süreci sonucunda yazılıp yazılmadığını

eldeki veriler üzerinden bilmek mümkün değil. Burada yapılabilecek sınırlı yorum, devletin yaptığı eylemin arkasında durduğu, ortada bir hata bulunmadığını söylediği olabilir.

Daha sınırlı sayıda olmakla beraber, anneler ve kız kardeşler dışında, daha uzak aile bağları üzerinden de kadınların arzuhaller yazdıklarını görürüz. Mari, Ankara'da yaşayan akrabası Sofi Gülleryan'ın İstanbul'a gelebilmesi için Şubat 1916'da yazdığı arzuhalde, Sofi'nin aslen İstanbullu ve Katolik milletine mensup olduğunu, evlendiği için Ankara'ya taşındığını yazar. Sofi, kocasının Ankara dışına gönderilmesinin ardından, yalnız ve muhtaç bir pozisyonda kalmıştır. Mari, ailesinin yanında güvenli bir şekilde yaşamını devam ettirebilmesi için Sofi'nin İstanbul'a dönmesine izin verilmesini ister. Ayrıca, Sofi'nin İstanbullu olduğunu kanıtlayabilmek için arzuhale Mari'nin vaftiz belgesini de ekler.[12]

Viçen Çarıkçıyan'ın kız kardeşi, 19 Şubat 1916 tarihli dosyada yer alan arzuhalde Tarsus'a (Adana) sürülen kardeşinin İstanbul'a geri dönmesine izin verilmesini talep eder. Kız kardeşinin yazdığına göre Viçen, Katolik milletindendir; Beyazıt'ta bir simkeşhanede simkeşlik yapmaktadır ve hiçbir kabahati olmadığı hâlde önce Ankara'ya, sonra Tarsus'a gönderilir. Viçen'in kız kardeşi, şefkat ve merhamet sahibi devletin bu günahsız kuluna/kölesine/hizmetçisine merhamet göstermesini ister.[13]

Arzuhaller arasında, Rum bir kadının, eşinin bekâr Ermeni olduğu düşünülerek tutuklandığını söylediği bir arzuhal de vardır: 13 Aralık 1915 tarihli arzuhale[14] göre, bu kişi tutuklanarak önce Çankırı'ya, sonra Ankara'ya sürülmüştür. Tutuklanan kişi, Ayasofya yakınlarındaki telgraf ve telefon fabrikasında çalışmaktadır. Bekâr Ermeni kategorisi altında işyerinde tutuklanmıştır. Arzuhali yazan kadın, eşinin Ankara'da yirmi iki gün tutuklu kaldıktan sonra "sabıkalı" diğer kişilerle birlikte Yozgat'a gönderildiğini öğrenir. Eşinin Rum Ortodoks milletine mensup olduğunu, yedi senedir telgraf ve telefon fabrikasında çalıştığını, kendisinin sürgünde tutuklu olan kocasından başka kimsesinin olmadığını söyleyerek ortada bir hata olduğunu belirtir, kocasının evine dönmesine izin verilmesini ister. Ayrıca sunduğu arzuhale mahalle sakinlerince imzalanan, eşinin Galata'da oturduğunu, Rum Ortodoks milletine mensup olduğunu, çevresince ahlaklı ve dürüst bir insan olarak tanındığını, herhangi kötü bir davranışına şahit olmadıklarını söyleyen bir metin ekler. Bu arzuhalin yer aldığı dosyada Emniyet-i Umumiye'nin konuyla ilgili Dahiliye Nezareti'ne verdiği rapor da yer alır. Raporda, tutuklanan ve sürülen kişinin Artin ismiyle bilindiği, "fesad" ve "şer" gruplarıyla ilişki içinde olan şüpheli bir kişi olduğu, bu nedenle tutuklanıp sürüldüğü yazar. Bu raporda kullanılan isim Artin olmakla birlikte, Artin'in Ermeni ya da Rum olduğuna dair hiçbir yorum yoktur; raporun vurgusu bu kişinin 'şer' gruplarıyla birlikte hareket etmesidir.

Ermeni kadınların yazdıkları arzuhallerin çoğu, ailenin İstanbul'dan sürülen erkek üyelerini kurtarmak üzere yazılmıştır. İstanbul'da yaşayan bir kadının Bursa'dan Konya'ya sürülen kızı için yazdığı 4 Aralık 1915 tarihli dosyada yer alan arzuhal[15], bu açıdan farklı bir örnektir. Anne, kızının, tedavi için Bursa kaplıcalarına gittiği sırada Bursalı Ermenilerle birlikte Konya'ya gönderildiğini yazar; kızının Bursalı değil, İstanbullu olduğunu belirtir, evine geri gelmesine izin verilmesini talep eder. Oğlunun Mahmutpaşa'da bir saatçi mağazasında çalıştığını, 'hükümet-i seniyemize her an ve zaman sadık' bir kişi olduğunu vurgulayarak, kızının Konya'ya gönderilmesinin bir hata olduğunu yazar. Aynı dosyada Emniyet-i Umumiye ve Dahiliye Nezareti arasında konunun araştırılması için yapılan yazışmalar da yer almaktadır. Bu yazışmalarda, bahsedilen kişinin Bursa'da kaplıcaları ziyaret için bulunduğu teyit edilip, ailenin aslen Harputlu olduğu, otuz yıldır İstanbul'da yaşadığı yazmaktadır. Maalesef, Hoçagi'nin kızının İstanbul'a geri gönderilip gönderilmediği bilgisine ulaşmak mümkün değil. Konya'da mı bulunduğu yoksa oradan da sürülüp sürülmediği, hayatta olup olmadığı ya da aile "aslen" İstanbullu olmadığı için geri dönmesine izin verilip verilmediği, ailenin akıbetinin ne olduğu ile ilgili bir bilgiye ulaşılamadı.

"Hiçbir siyasi fırkaya mensub olmadığı hâlde..."

İstanbul'dan sürülen, tutuklanan, öldürülen Ermeni nüfus arasında ağırlıklı olarak dönemin Ermeni aydınları vurgu alır. Siyasi faaliyetleri gerekçe gösterilerek sürülen kişiler arasında Ermeni basınında çalışanlar önemli bir yer tutar. Aşağıdaki arzuhallerden anlaşılacağı üzere, dönemin gazetelerinde teknik işler yapan kişiler de sürülenler arasında yer alır. *Azadamard* ve *Püzantion* gazetelerinde çalışan ve sürülenler için yazılan arzuhallerde kadınlar, çocuklarının hiçbir siyasi faaliyetle meşgul olmadığını özellikle vurgularlar.

Üsküdar'da oturan annesinin yazdığı 8 Temmuz 1915 tarihli arzuhalden öğrenildiği üzere Artin Mesrobyan matbaa makinistidir, dokuz sene boyunca farklı matbaalarda çalışmıştır. *Azadamard* gazetesini ziyaret ettiği gün, gazetenin imtiyaz sahiplerine dönük soruşturma sırasında "bigünah" olmasına rağmen Artin de tutuklanarak Ayaş'a (Ankara) sürülür. Annesi, Artin'in çalıştığı matbaalar hakkında araştırma yapılırsa suçsuzluğunun açığa çıkacağını söyler.[16]

Azadamard gazetesinde postacılık yapan Armenak Arakelyan sürülmesinin ardından annesi 5 Temmuz 1915 tarihli bir arzuhal yazar. Oğlunun tutuklanarak Ayaş'a gönderildiğini, Armenak ailenin geçimini sağlayan yegâne kişi olduğu için, sürgün edilmesinin ardından aile olarak sefalet içinde kaldıklarını anlatır. Oğlu, işlediği bir suç sonucunda tutuklanmış olsa, kabahatinin sonucu olduğunu düşünerek acılarının biraz daha hafifleyeceğini söyleyen anne, oğlunun halihazırdaki

tek suçunun evine para getirebilmek için *Azadamard*'da postacılık yapmak olduğunu yazar. Arzuhal yazma cesareti bulmasının sebebinin oğlunun masumiyetine olan inancı olduğunu söyler, ailenin geçimini sağlayan tek kişinin evine dönmesine izin verilmesini ister.[17]

1 Mart 1916 tarihli bir arzuhal de *Püzantion* gazetesi çalışanlarından bir kişinin eşi tarafından yazılır. Eşinin yazdığına göre Apik İstanbul doğumludur; Ortaköy'de oturmaktadır; tutuklanarak Konya'ya sürülmüştür; uzun zamandan beri hükümeti destekleyen faydalı metinleriyle bilinen Ermenice *Püzantion* gazetesinin yazı kurulunda yer almaktadır. Eşi, Apik'in temiz bir sicile sahip olduğu ve "an'asl Osmanlı ruhuyla perverde tebaa-i sadıkadan bulunduğ u" ortadayken, ailesinden koparılıp evinden sürülmesine izin verilemeyeceğini söyler. Son olarak, gerekli soruşturmanın yürütülüp eşinin masumiyetinin ortaya çıkarılmasını ve İstanbul'a geri dönmesine izin verilmesini talep eder. *Püzantion* gazetesinin hükümet karşıtı bir yayın olmadığını ve Apik'in de şimdiye kadar hiçbir sabıkası bulunmadığını belirtir, yaşanan adaletsizliğin ortadan kaldırılmasını ister.[18]

Oğlu Çankırı'ya gönderilen bir başka anne, üzerinden kırk gün geçmesine rağmen hâlâ sürülmesinin nedenini öğrenemediğini yazar.[19] Yervant, Kumkapı'da ikamet eden bir balıkçıdır. Annesinin tarifiyle, hiçbir suçu olmadığı ve "zaten cahil ve kendi lisanını dahi okur-yazar takımından bulunmadığ ı" hâlde Çankırı'ya sürülmüştür. Dört nüfuslu aileyi, Yervant'ın sürülmesinin ardından, diğer oğlu Haçig geçindirmeye devam etmiş ancak onun da askerliğini yapmak üzere sevk edilmesiyle aile 'perişan' ve 'acınacak' bir duruma düşmüştür. Annesi Yervant'ın katiyen "sui-hal" takımıyla' birlikte hareket etmediğini, evinin idaresiyle meşgul olduğunu yazar.

Arzuhallerin hemen hepsinde anneler çocuklarının masumiyetini vurgularken, bazılarında çocuklarının siyasi bir faaliyetle meşgul olmadıklarını, dolayısıyla devlet karşıtı bir pozisyonlarının olamayacağını vurgularlar. Annesinin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 7 Kasım 1915 tarihli arzuhalde belirttiği üzere Artin, Arnavutköy'de tütüncülükle meşguldür. Hiçbir kabahati olmadığı ve hiçbir siyasi partiye üye olmadığı hâlde Konya'ya sürülmüştür. Artin'in sürgün edilmesinin ardından maddi ve manevi destekten yoksun kalan anne ve babası yoksullukla boğuşmaktadırlar. Artin'in annesi "gözyaşları dökerek" evladının evine geri dönmesini ister. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bu arzuhal, soruşturulmak üzere Emniyet-i Umumiye'ye iletilir. Sonrasında Emniyet-i Umumiye'nin Dahiliye Nezareti'ne yaptığı bilgilendirmeden anlaşıldığı üzere, Artin aslen Divriğili olduğu için, bekâr taşralı kategorisi altında İstanbul dışına sürülmüştür.[20] Bu arzuhale verilen yanıt, ortada bir hata olmadığını, İstanbul'dan sürülen kişinin taşralı olduğu için sürüldüğünü belirtir.

"Buraya nahak yere gönderildiğim..."

Ermeni kadınlar, yakını olan erkeklerin yanı sıra, doğrudan kendileriyle alakalı konularda da arzuhaller yazmışlardır. Örneğin, ayakkabıcılık yapan kocası askere alınınca, kızı ve oğluyla tek başına kalan bir kadın, seyahat izni ister. Bu arzuhal, yukarıda aktarılan arzuhallerle kıyaslandığında oldukça kısa ve net bir arzuhaldir: "Vazife-i askeriyesini ifaya celb ve davet olunmuş, mıntıkasına sevk edilmiş olduğ undan" iki çocuğuyla yalnız başına kalan bir kadın, Tekfurdağı'nda yaşayan annesinin yanına gidebilmek üzere izin talep eder.[21]

Seyahat için izin isteyen Ermeni kadınlar arasında "fuhuş"la 'suçlanan', bu nedenle de sürgünde kalmalarına karar verilen kadınlar da vardır. 18 Kasım 1917 tarihli dosyadaki arzuhalde aslen İstanbul, Tarabyalı olduğunu, Beyoğlu'nda oturduğunu yazan Mari, hükümet tarafından Konya'ya gönderildiğini, yedi aydır Konya'da yaşadığını yazar. Bu sürede ciddi derecede hastalandığını, hastalığın böbreklerine sıçradığını, doktorların kendisine kaplıca tedavisi tavsiye ettiğini yazar. Gerekli araştırma yapılırsa, Konya'da bulunduğu süre içinde nasıl bir hayat sürdüğü, Konya'ya haksız yere gönderildiği ve orada haksız yere bu kadar süre kaldığı açığa çıkacaktır. Adaletin yerini bulması için Bursa ya da benzeri bir yere kaplıca tedavisi görmek üzere gitmesine izin verilmesini talep eder.[22]

Emniyet-i Umumiye'nin Dahiliye Nezareti'ne verdiği rapora göre ise, arzuhal sahibi Andon kerimesi Mari 'İslam kadınlarını kabul ve şapka iksa ettirerek ecanibe icra-i fuhuş eylemelerine delalet ve vasıta etmek suretiyle hissiyatı İslamiye'yi rencide ve mucib ahval ve harekette bulunmasına mebni hükümet-i askeriye kararıyla Konya'ya gönderilmiş'tir. Dolayısıyla, bu kişi, kendisinin 'fuhuş' icra etmesinden öte, Müslüman kadınları 'fuhşa' sevk ettiği için suçlanmıştır.

İstanbul Kumkapı'da yaşayan Maryam, 12 Ağustos 1916 tarihli dosyada yer aldığı üzere, Müslüman olmak için bir arzuhal yazar.[23] Maryam İstanbul'a gelmeden önce, Yozgat Boğazlıyan'a bağlı Uzunlu köyünde bahçıvanlık yapan babasıyla birlikte yaşamaktadır. Emniyet-i Umumiye ile Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmadan anlaşıldığı üzere, Maryam'ın Müslüman bir kadın olmasını engelleyecek bir "mütalaa-i mahsusa" olup olmadığını açığa çıkarmak üzere bir soruşturma yürütülür. Bu soruşturma sonucunda Maryam'ın hayatını fuhuş yaparak kazandığı kanaatine varılır. Maryam'ın din değiştirme talebi ile ilgili dosyada, yapılan araştırmanın sonucu yer almakta, ancak kendisine nasıl bir yanıt verildiğine dair bir metin bulunmamaktadır. Bununla birlikte, eldeki yazışmalar Maryam'ın talebinin reddedileceği yönünde fikir vermektedir.

Ermeni kadınların yazdıkları arzuhaller arasında Ermeni asker aileleri adına yazılan arzuhaller önemli bir yer tutar. Bu arzuhallerin çoğu İstanbul dışından yazılmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Ermeni asker aileleri de sürgünden belirli düzeylerde muaf tutulan bir kategoridir. Ancak, Ermeni asker aileleri arasında tehcirden muaf tutulanlar olsa bile, çoğunlukla evlerinde kalmalarına izin verilmez, Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelere yerleştirilirler.[24] Sürgüne gönderilen asker ailelerinin bir kısmı evlerine ya da daha güvenli olduğunu düşündükleri İstanbul'a dönebilmek için arzuhaller yazmışlardır.

Aygül Keşişyan, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı, 3 Ekim 1916 tarihli dosyada yer alan arzuhalde[25], ailesiyle birlikte Talas'ta (Kayseri) yaşadığını, "esbab-ı siyasiye"den dolayı kızları ve torunlarıyla beraber Halep'e sürüldüğünü söyler. Evinden ayrıldıktan sonra hayatının korkunç bir şekilde değiştiğini, açlık ve yoksullukla savaştığını vurgular. Damadının asker olduğunu, devlete ve millete hizmet ettiğini, dolayısıyla ailesinin asker ailesi olduğunu yazar. Ermeni asker ailelerinin tehcirden muaf tutulmasına rağmen kendilerinin Halep'e sürüldüğünü söyleyerek İstanbul'a gitmelerine izin verilmesini talep eder. Bu dosyada devlet kurumları tarafından verilen yanıt bulunamamıştır. Ancak benzeri diğer taleplerin olduğu arzuhallerin bir kısmında, yapılan araştırmaların ardından bu taleplere olumlu yanıt verildiği, ailelerin kendi evlerine olmasa bile, Müslüman nüfusun yoğun olduğu başka bölgelere yerleştirilmelerine izin verildiğini görmek mümkündür.

Sonuç yerine

Arzuhal yazma pratiği, Osmanlı Devleti tarihi boyunca devlet ve vatandaş/tebaa arasında yaygın bir şekilde kullanılan ilişki kanallarından birisidir. Bu pratik, bireylerin devletle ilişkilerinde kendilerini ve devleti nasıl konumlandırdıklarına dair veri sunar. Birinci Dünya Savaşı döneminde, soykırım koşullarında Ermeni kadınların yazdıkları arzuhaller ise, kendilerini böylesi bir felaket döneminde devlet karşısında nasıl konumlandırdıklarına, -arzuhalciler aracılığıyla- şikâyet, talep ve ricalarını devlet/bürokrasi diline nasıl tercüme ettiklerine ilişkin ipuçları verir. Bu arzuhaller, sürgünden bir noktada muaf tutulan İstanbullu Ermeni kadınlar açısından içinde bulunulan durumun aciliyetini ve bu kadınların bireysel düzeyde ayakta durabilme, hayatta kalabilme çabalarını açığa çıkarır.

1915-1918 yılları arasında arzuhal yazan Ermeni kadınların büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşayan kadınlardır ve İstanbul'dan sürülen -çoğu erkek- aile üyelerinin eve geri dönmelerini sağlamak üzere yazmışlardır. Arzuhallerde kendilerini, hakkında yazdıkları aile üyesinin -çoğunlukla erkek- validesi, hemşiresi ya da kerimesi olarak tanıtmışlardır. Kendilerini aile içindeki

pozisyonlarına göre tanımlayan kadınların birçoğu arzuhalleri anne/valide olarak imzalamışlardır. Bu durum, kadınlar ve devlet arasında kurulan ilişkide anneliğin meşru bir kanal olabileceğine dair ipucu vermektedir.

Osmanlı Devleti'nin arzuhallere verdiği yanıtlar, bu çalışma bağlamında, sınırlı görünüyor. Sınırlı sayıdaki yanıtlar ise, gelen şikâyetleri/talepleri değerlendirmek üzere bürokratik bir süreç işletildiğini, süreç sonucunda çoğunlukla ortada bir 'hata olmadığının' ifade edildiğini, dolayısıyla arzuhallerde iletilen taleplerin önemli bir kısmına olumlu yanıt verilmediğini açığa çıkartıyor.

Anne/valide olarak arzuhal yazan kadınlar, çocukları için devletten klasik anlamda 'ricacı' olmuşlardır. Çocuklarının masum olduğunu, suçları kanıtlanmadan, adil bir soruşturma süreci işletilmeden tutuklandıklarını, sürüldüklerini söylemişlerdir. Çocuklarının Osmanlı Devleti'ne ve fikrine sadık bireyler olduklarını vurgulamışlar, bir anlamda, devletin bunun farkına vararak hareket etmesini istemişlerdir. Arzuhallerde devletin merhamet göstereceğine dair inanç güçlü bir şekilde ifade edilirken, merhamet görebilmek için, ailenin gelir getiren bireylerinin sürülmesiyle ciddi düzeyde yoksullukla savaşmaya başladıklarını vurgulamışlardır.

Arzuhalleri kadınların taleplerinin devletin diline tercüme edilmiş hâli olarak tanımlayabiliriz. Yani, bir anlamda, kadınlar (bürokratik dile tercümanlık yapan arzuhalciler aracılığıyla) taleplerini devletin anlayabileceği ya da duymak isteyebileceği bir formda arzuhalde dile getirirler. Bu çerçeveden bakıldığında, Ermeni kadınların arzuhallerde ısrarla vurguladıkları, ön plana çıkardıkları temaları (yoksulluk, çocuklarının devlete sadık olması, masumiyet...vs.), halihazırdaki durumlarının ve ruh hâllerinin olduğu gibi tasviri olarak düşünebileceğimiz gibi, yaşadıkları sıkıntıyı devletin duyabileceği bir formda anlatma çabası olarak da görebiliriz. Arzuhaller aracılığıyla Ermeni kadınlar Osmanlı Devleti'ne, vatandaşlarının refahından sorumlu olduğunu, onları yoksullukla karşı karşıya bırakamayacağını, adil olması gerektiğini, vatandaşlarını ancak adil soruşturma süreçlerinden sonra suçlu ilan edebileceğini hatırlatırlar. Ermeni kadınların, aynı dönemde arzuhaller yazan diğer Osmanlı kadınları gibi, bu taleplerini seslendirebilmelerini sağlayan en güçlü pozisyon, annelik pozisyonudur. Söylemsel düzeyde, arzuhaller aracılığıyla, Ermeni annelerin, devletin çocuklarını koruma görevinde başarısız olduğunu ima ettiği söylenebilir. Anneler, içinde bulunulan şiddet ve baskı koşullarında dahi, devletin baskıcı otoritesini bir kenara koyarak, devleti, çocuklarının hayatından sorumlu olan bir otorite olarak konumlandırırlar, daha doğrusu bu konuma davet ederler. Bu bağlamda, bu dönemde Ermeni anne olmak, vatandaş olarak neredeyse bir imkânsızlık pozisyonudur: Kadınlar devletten taleplerini, beklentilerini dile getirirken, çocuklarının başına gelenin

sorumlusunun yine devlet olduğunun muhtemelen farkındadırlar; ancak, yazdıkları arzuhallerde devlete dair inançlarını koruduklarını (gerçek hissiyatlarından bağımsız olarak) göstermek durumundadırlar.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM)

——

Akçam, Taner. 2007. *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur - Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ben-Bassat, Yuval. 2013. *Petitioning the Sultan: Protests and Justice in Late Ottoman Palestine, 1865-1908*. Londra-New York: I.B. Tauris.

Bilal, Melissa. 2013. *Thou need'st not weep, for I have wept full sore: An affective genealogy of the Armenian lullaby in Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago.

Blaine, Marcia Schmidt. 2001. The Power of Petitions: Women and the New Hampshire Provincial Government, 1695-1770. *International Review of Social History*, 46: 57-77.

Canning, Kathleen, ve Sonya O. Rose. 2002. Gender, Citizenship, and Subjectivity: Some Historical and Theoretical Considerations. *Gender, Citizenship, and Subjectivities* içinde, yay. haz. Kathleen Canning ve Sonya O. Rose, 1-17. Londra: Blackwell Publishing.

Dündar, Fuat. 2008. *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliğ i (1913-1918)*. İstanbul: İletişim.

Grayzel, Susan R. 2002. *Women and the First World War*. Londra&New York: Routledge.

Harb, Aliza. 2003. *An Armenian Survivor Torn between Two Cultures: Aliza*. Massachusetts: National Association for Armenian Studies and Research.

Ekmekçioğlu, Lerna. 2014. "Kız Kaçırma ve Kız Kurtarma: Birinci Dü nya Savaşı Sırasında ve Mü tareke Yıllarında İstanbul'da Ermenilik ve Mü slü manlık." *Toplum ve Bilim* 129: 223–56.

Ekmekçioglu, Lerna ve Melissa Bilal. 2006. *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar: 1862-1933*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Kutluata, Zeynep. 2014. *Ottoman Women and the State during World War I*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi.

Rowe, Victoria. 2003. *A History of Armenian Women's Writing, 1880-1922*. London: Cambridge Scholars.

Suny, Ronald Grigor. Fatma Müge Göçek ve Norman M. Naimark. 2015. *Soykırım Meselesi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Ermeniler ve Türkler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Van Voss, Lex Heerma, yay. haz. 2001. *Petitions in Social History*. NY: The Presss Syndicate of the University of Cambridge.

[1] Bu makale, 2014 yılında Sabancı Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladığım doktora tez çalışmasından yola çıkarak hazırlanmıştır.

[2]Osmanlı'da arzuhal yazma pratiği ile ilgili olarak bakınız.: Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları: Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler* (Derlem Yayınları, 2010); Mehmet İpşirli, "Mahzar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (27), (2003), 398-401; Halil İnalcık, "Şikayet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar" *Osmanlı Araştırmaları*, 7-8, (1988), 33-41.

[3] Bu rakamlar, bu çalışma çerçevesinde ulaşılan arzuhalleri yansıtmaktadır. Osmanlı arşivlerinin genişliği ve arzuhal yazma pratiğinin yaygınlığı göz önüne alındığında, Ermeniler tarafından yazılan arzuhallerin sayısının bu rakamın üstünde olduğu söylenebilir.

[4] Talat Paşa tarafından farklı illere gönderilen 29 Ağustos 1915 tarihli telgrafta (BOA/DH.ŞFR, 55/292) Protestan ve Katolik Ermeniler'in sevk olunmaması yönündeki emir yer alır. Asker ailelerinin hangi koşullarda sürgünden muaf tutulacağı ile ilgili emir Enver Paşa tarafından ordu komutanlarına gönderilen 16 Ağustos 1916 tarihli telgrafta yer alır (DH.EUM.VRK. 15/49). Edirne, İstanbul ve İzmir'de de Ermeni nüfusunun sürgünden muaf tutulduğu söylenir. Ancak kağıt üzerinde görünen bu istisnalara rağmen Protestan ve Katolik Ermeniler, asker aileleri ve Edirne, İstanbul, İzmir'de yaşayan Ermeniler farklı gerekçelerle yerlerinden edilir. Bu konuda Osmanlı Arşivleri'nde yer alan belgeler ve konuyla ilgili tartışmalar için bakınız: Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, (İletişim Yayınları, 2008), 184-185 ve 255-270; Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, (İletişim Yayınları, 2008), 298-309.

[5] Makalenin geri kalanında incelenecek olan arzuhal metinlerinde, arzuhal üzerindeki tarihlerin net olarak okunamadığı durumlarda, arzuhallerin içide bulunduğu dosyaların tarihleri kullanılmıştır. Metinlerde geçen özel isimlerin anlaşılmadığı durumlarda isimler kullanılmamıştır.

[6] İstanbul'dan gönderilen taşralı bekar Ermeni nüfusla ilgili olarak bakınız Dündar, (2008), 307-308.

[7] DH.EUM.2.Şb 15/50 (1334 S 14)

[8] DH.EUM.2.Şb 7/30 (1333 B 11)

[9] DH.EUM.2.Şb 59/25 (1336 Za 25)

[10] DH.EUM.2.Şb 41/64 (1335 Za 25)

[11] DH.EUM.2.Şb 41/64 (25 Za 1335)

[12] DH.EUM.2.Şb 18/3 (1334 R 12) künyeli dosyanın içinde Surp Hovhan Vosgeperan Kilisesi tarafından verilen Sofi'nin İstanbul doğumlu olduğunu, kiliselerinde vaftiz edildiğini gösteren 18 Ocak 1916 tarihli bir belge de vardır. Belgenin orijinali Ermenicedir, dosyada ayrıca belgenin Osmanlıca bir özeti de yer almaktadır. Ermenice belgenin çevirisi Melissa Bilal tarafından yapılmıştır. Bu çalışma bağlamında incelen arzuhaller arasında bu tarz bir belgenin yer aldığı tek dosya budur.

[13] DH.EUM.2.Şb 18/6 (1334 R 14)

[14] DH.EUM.2.Şb. 16/7 1334 S 24

[15] DH.EUM.2.Şb 15/3 (1334 M 26)

[16] DH.EUM.2.Şb 8/89 (1333 Ş 25)

[17] DH.EUM.2.Şube 8/74 (1333 Ş 22)

[18] DH.EUM.2.Şb 18/54 (1334 R 25)

[19] DH.EUM.2.Şube 7/38 (1333 B 13)

[20] DH.EUM.2.Şb. 16/9 (1334 S 24)

[21] DH.EUM.2.Şb. 28/16 (1334 Za 22)

[22] DH. EUM. 3.Şb. 24 18 (1336 S 3)

[23] DH.EUM.2.Şb. 26/2 (1334 L 12)

[24] Dündar, (2008), 299.

[25] DH.EUM.2.Şb. 28/49 (1334 Z 05)